

ارزیابی سایه‌نویسی متون دانشگاهی از منظر موازین مالکیت فکری در ایران

صفر بیگ زاده^۱

استادیار، گروه مدیریت فناوری اطلاعات، پژوهشگاه علوم و فناوری

اطلاعات ایران (ایرانداک)، تهران، ایران

مدیریت

اطلاعات

دوره ۷، شماره ۲

پاییز و زمستان ۱۴۰۰

چکیده: بدرفتاری علمی، در فضای پژوهش کشور مشکلی حاد شمرده می‌شود که گونه‌های مختلفی مانند سرقت علمی و سایه‌نویسی دارد. در سال‌های اخیر، سایه‌نویسی در ایران گسترش چشمگیری یافته و اشخاص متعدد در گروه‌های مختلف، از دانشگاهیان تا روحانیان، به آن متهم شده‌اند. همین موضوع، زمینه نگرانی نهادهای دانشگاهی و علمی در ایران شده و به‌رغم وجود برخی قوانین مرتبط با مالکیت فکری، همچون قانون حمایت حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان، قانون‌گذاران ایران را به تصویب قانون پیشگیری و مقابله با تقلب علمی در تهیه متون دانشگاهی واداشته است. اما آیا به‌واقع سایه‌نویسی، مشکل دانشگاهی است و آیا مقررات ملی در ایران، از جمله قانون پیش گفته، می‌تواند با سایه‌نویسی مقابله و از بروز آن پیشگیری کند یا دست‌کم مانع رشد آن شود؟ در پژوهش حاضر، با رجوع به اسناد کتابخانه‌ای و قانونی، ادبیات موضوع در حد امکان بررسی شد. آنگاه با توجه به موازین مالکیت فکری و مقررات معتبر کنونی در ایران، بر پایه روش تحلیلی - توصیفی، ضمن ارائه تعریف حقوقی از سایه‌نویسی، جنبه‌های مختلف این بدرفتاری پژوهشی تبیین شده و به پرسش‌های مطرح‌شده در این خصوص، پاسخی حقوقی داده شد. بررسی انجام‌شده نشان داد که برخلاف مفاد تبصره ۵ قانون پیشگیری و مقابله با تقلب در تهیه آثار علمی (مصوب ۱۳۹۶)، اقدام‌هایی همچون ویراستاری، همکاری پژوهشی یا ترجمه که در این قانون، به‌عنوان استثناهای سایه‌نویسی و بدرفتاری علمی تلقی شده است، نیز مصداق سایه‌نویسی دارد، به همین دلیل، این قانون در عمل، قادر نیست که از بروز سایه‌نویسی جلوگیری کند. همچنین، تفاوت بدرفتاری علمی در قانون حمایت حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان (۱۳۴۸) با آنچه در قانون پیشگیری و مقابله با تقلب در تهیه آثار علمی (مصوب ۱۳۹۶) وجود دارد، از دیدگاه حقوقی تبیین شد. در پایان مقاله نیز با توجه به یافته‌های بررسی، پیشنهادهایی برای پیشگیری و مقابله با سایه‌نویسی ارائه شد.

کلیدواژه‌ها: ایران، بدرفتاری دانشگاهی، پژوهش دانشگاهی، حقوق مالکیت فکری، سایه‌نویسی، قوانین و مقررات، حق مؤلف.

مقدمه

سایه‌نویسی که از مصادیق بدرفتاری علمی شمرده می‌شود، مشکل امروز جامعه دانشگاهی نیست و دست‌کم از زمانی که دانشگاه پدید آمده، همزاد آن بوده است. البته این رفتار به فضای واقعی محدود نمی‌شود، بلکه در فضای مجازی نیز حضور دارد، با این تفاوت که در فضای مجازی، شناسایی گردانندگان و بازیگران آن ناممکن یا بسیار دشوار است. زیرا مدیران وب‌گاه‌ها^۱ برای پنهان کردن هویت خود از سرویس‌های ثالث^۲ استفاده می‌کنند و شرکت‌هایی مانند «دومینزبای پراکسی»^۳ نام‌های ساختگی و مستعاری را برای کسانی که می‌خواهند در چنین فضایی هویت پنهان داشته باشند، فراهم می‌آورند (Fisher et al., 2015).

در این مقاله، پس از ارائه تصویری از سایه‌نویسی و ارائه ادبیات موضوع در این باره، به این پرسش پاسخ خواهیم داد که آیا به‌واقع، سایه‌نویسی یک مشکل، آن‌هم از گونه دانشگاهی شمرده می‌شود و آیا مقررات ملی در ایران، می‌تواند با سایه‌نویسی مقابله و از بروز آن پیشگیری کند یا دست‌کم مانع رشد آن شود یا خیر؟ برای پاسخ شایسته به این پرسش‌های اصلی، در آغاز به ادبیات مربوط در ایران و متون انگلیسی‌زبان مراجعه شد. البته آنچه در خصوص سایه‌نویسی در متون پزشکی نوشته شده، فراوان است که چون به‌عنوان مقاله ارتباط نداشتند از حوزه بررسی حذف شدند و صحبت درباره این شاخه از سایه‌نویسی را باید به مقال دیگری واگذار کرد.

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

سایه‌نویسی را از گونه‌های بدرفتاری علمی شمرده‌اند. «دانشگاه برکلی کالیفرنیا، بدرفتاری علمی^۴ را اصطلاحی عام در نظر می‌گیرد که بر مجموع فعالیت‌هایی دلالت دارد که باعث دستیابی به مزایای ناعادلانه برای فرد یا باعث پیشرفت یا عقب‌نگه داشتن فرد دیگری در یک محیط محققانه می‌شود» (اسدی، ۱۳۹۳) که البته مصداق‌های گوناگون دارد و «تقلب علمی»، «سرقت علمی»^۵ و «سایه‌نویسی» از جمله آنها است.

در ادامه، ضمن بیان مفهوم و گونه‌های سایه‌نویسی، به این موضوع خواهیم پرداخت که آیا سایه‌نویسی آن‌چنان‌که از نامش برمی‌آید، فقط به «نوشتن» مربوط است یا حوزه‌هایی دیگر همچون امور هنری و غیرنگارشی را نیز دربرمی‌گیرد. سپس اشخاص دخیل در وقوع رفتاری به نام سایه‌نویسی را

1. Website administrators

2. Third-party services

3. DomainsByProxy (domainsbyproxy.com)

4. Academic misconduct

۵. اصطلاح انگلیسی «plagiarism» در ایران به «سرقت علمی» ترجمه شده است، اما دقت در ماهیت این رفتار و مؤلفه‌های آن، نشان می‌دهد که سرقت علمی، برابر درستی برای این اصطلاح نیست و «داده‌ربایی» یا «دانش‌ربایی» یا «سرقت دانش» برابرهای درست‌تری است.

توضیح داده، عناصر سایه‌نویسی را بیان خواهیم کرد و تا آنجا که می‌شود، با اشاره به آنچه درباره سایه‌نویسی به نگارش در آمده، پیشینه را مرور می‌کنیم.

مفهوم و گونه‌های سایه‌نویسی

نخستین بار اسدی (۱۳۹۳) اصطلاح «سایه‌نویسی» را در برابر واژه انگلیسی «ghostwriting» به کار گرفت و پیش از این تاریخ در هیچ یک از فرهنگ‌های کلاسیک فارسی (مانند لغتنامه دهخدا، فرهنگ فارسی معین و فرهنگ عمید) یا فرهنگ‌های تازه‌نوشته زبان فارسی (مانند فرهنگ زبان فارسی (مشیری، ۱۳۶۹)، فرهنگ معاصر فارسی امروز (صدری افشار، حکمی و حکمی، ۱۳۸۱)، فرهنگ بزرگ سخن (انوری و همکاران، ۱۳۸۱) یا فرهنگ‌های تخصصی مربوط به کتابداری یا دانش‌شناسی، مانند دایره‌المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی (خسروی، ۱۳۸۵)، چنین اصطلاحی به کار نرفته است. البته در برابر واژه انگلیسی «ghostwriting» و آنچه برای افاده این معنا به کار می‌رود، مانند «ghost authorship» (Elliott & Landa, 2010; Yadav & Rawal, 2018) یا «contract cheating» (Lines, 2016)، برابری‌های فارسی دیگری همچون «شیخ‌نویسی»، «سایه‌نگاری»، «ناپیدانویسی» و «پنهان‌نویسی» نیز به کار رفته یا پیشنهاد شده، اما «سایه‌نویسی»، برابر جافتاده و پذیرفته‌شده‌تری است که در پژوهش کنونی نیز به کار می‌رود. به نظر می‌رسد اصطلاح «اجاره علمی» که در ماده ۳۴ «شیوه‌نامه اجرایی آیین‌نامه انضباطی دانشجویان جمهوری اسلامی ایران» (مصوب ۱۳۹۸/۵/۲۷) به آن اشاره شده و از سوی دانشگاه اصفهان (C.f: rmc.ui.ac.ir) نیز یکی از مصداق‌های «تخلف پژوهشی» به شمار آمده، معنایی هم‌سنگ با سایه‌نویسی دارد، اما در حال حاضر، این اصطلاح در متون پژوهشی مربوط به سایه‌نویسی چندان کاربردی ندارد.

سایه‌نویسی در متون علمی و پژوهشی چنین تعریف شده است:

۱. سایه‌نویسی علمی پدیده‌ای است که در آن یک اثر علمی توسط فردی نگارش شده و فرد دیگری آن را با نام خود در یک محیط دانشگاهی ارائه می‌دهد. این نگارش می‌تواند در قبال دریافت دستمزد باشد یا رایگان انجام شود (رسولی و همکاران، ۱۳۹۴).
۲. «سایه‌نویسی به زبان ساده، به فرایندی گفته می‌شود که طی آن، اثر علمی و پژوهشی به نام کسی غیر از نویسنده اصلی منتشر می‌شود» (رجب‌زاده، ۱۳۹۶).

در بررسی پیشینه سایه‌نویسی، نگاهی به مقالات نوشته‌شده درباره سایه‌نویسی و تعریف‌های ارائه‌شده از آن نشان می‌دهد که اغلب افرادی این را نگاشته‌اند که در دانش‌شناسی تخصص دارند و موضوع را از دیدگاه دانش حقوق بررسی نکرده‌اند و در مقالات آنها، سایه‌نویسی، به‌عنوان یک خطای پژوهشی یا حتی یک جرم پژوهشی بررسی نشده و از سوی دیگر، تعاریفی که از سایه‌نویسی ارائه کرده‌اند، بیشتر بر نوشتار تکیه دارد و به این ترتیب، آنان سایه‌نویسی را در نوشتن منحصر دانسته‌اند. در حالی که از دیدگاه حقوق مالکیت فکری، در یک تقسیم‌بندی کلی سایه‌نویسی را می‌توان به سه شاخه سایه‌نویسی ادبی،

سایه‌نویسی هنری و سایه‌نویسی صنعتی^۱ تقسیم کرد. با این وصف، بررسی‌های انجام‌شده و تعاریفی که ارائه شده، نه جامع هستند و نه مانع. در واقع، با نگاه رایج به سایه‌نویسی، بسیاری از فعالیت‌هایی که به لحاظ حقوقی باید مشمول عنوان سایه‌نویسی باشند و همچنین بسیاری از اشخاصی که باید سایه‌نویس شمرده شوند، از ذیل این عنوان خارج می‌شوند.

حوزه‌های سایه‌نویسی

با آنکه سایه‌نویسی در موضوع‌های آکادمیک نوعی انحراف و کار غیراخلاقی محسوب می‌شود، اما در سایر حوزه‌ها، مثل سیاست و هنر، مرسوم و اغلب غیرمذموم است (خسروی، ۱۳۹۹).

متن دانشگاهی عبارت است از: همه گونه‌های «اثر» که در مراکز دانشگاهی (اعم از دانشگاه‌ها، پژوهشگاه‌ها، پژوهشکده‌ها و مراکز و مؤسسه‌های پژوهشی) از سوی دارندگان عنوان‌های دانشگاهی (دانشجو، عضو هیئت‌علمی و ...) و به‌منظور اخذ مدارک و مدارج علمی یا پژوهشی دانشگاهی یا به‌عنوان تکلیف دانشگاهی عرضه و ارائه می‌شوند. عمده‌ترین متن‌های دانشگاهی عبارت‌اند از:

۱. پایان‌نامه کارشناسی ارشد
۲. رساله دکتری یا «تز»
۳. طرح پژوهشی
۴. مقاله دانشگاهی یا علمی که طبق بند ۲-۵ آیین‌نامه نشریات علمی (مصوب ۱۳۹۸/۲/۲) «انواع مقاله علمی عبارت‌اند از: مقاله پژوهشی^۲، مروری^۳، کوتاه^۴، مطالعه موردی^۵، روش‌شناسی^۶، کاربردی^۷، نقطه‌نظر^۸، مفهومی^۹، فنی^{۱۰} و ترویجی».
۵. کتاب دانشگاهی

اشخاص دخیل در سایه‌نویسی

به‌طور کلی، در سایه‌نویسی دو شخص دخالت دارند:

۱. با توجه به تقسیم حقوق مالکیت فکری به دو شاخه اصلی حقوق مالکیت ادبی و هنری و حقوق مالکیت صنعتی، منظور از سایه‌نویسی ادبی، هنری، و صنعتی، آن‌گونه از سایه‌نویسی است که در هر یک از این سه حوزه رخ می‌دهد و این ویژگی مشترک را دارند که در هر سه، اثر (ادبی، هنری یا صنعتی) پدید آمده، به نام پدیدآورنده (سایه‌نویس) منتشر نمی‌شود، بلکه به نام شخصی دیگر (پدیدآورنده دروغین) انتشار می‌یابد.

2. Research/ Original/ Regular article
3. Review article
4. short paper
5. Case-study
6. methodologies
7. Applied article
8. Viewpoint/ Perspective/ Opinion
9. Conceptual paper
10. Technical paper

الف) سایه‌نویس (پدیدآورنده واقعی) که به او «نویسنده ناپیدا»، «نویسنده شبح»^۱، «نویسنده نامرئی»، «سایه‌نگار» و «نویسنده در سایه» نیز گفته شده و حسب تعریف فرهنگ انگلیسی آکسفورد، یعنی «شخصی که کتاب یا موارد دیگر را برای شخصی دیگر می‌نویسد تا سپس به نام شخص اخیر منتشر شود». «از نگاه انجمن نویسندگان پزشکی اروپا، سایه‌نویس، شخصی است که متنی را برای یک مؤلف می‌نویسد، اما خودش مؤلف محسوب نمی‌شود» (Yadav & Rawal, 2018). سایه‌نویس از دیدگاه حقوقی می‌تواند یکی از گونه‌های زیر باشد:

۱. شخص حقیقی
۲. شخص حقوقی
۳. شخص مجازی^۲. از جمله اشخاص مجازی، درگاه‌های اینترنتی هستند که در فضای مجازی به‌کار سایه‌نویسی مشغول هستند و برخی از آنها عبارتند از (Fisher et al., 2015):

- Academic Ghostwriting (<http://www.academicghostwriting.com/>),
- BoostMyGrade (<http://www.boostmygrade.com/>),
- NoNeedToStudy(<https://www.noneedtostudy.com/myclass/take-online/>),
- WeTakeYourClass (<http://www.wetakeyourclass.com/>),
- AceMyAssignment (<http://acemyassignment.com/>),
- OnlineClassTutors (<http://onlineclasstutors.com/take-my-class-for-me/>)

ب) نویسنده دروغین (پدیدآور دروغین) که به او «مشتری» یا «خریدار» نیز گفته شده، در تعریف عبارت است از «شخصی که آفرینش اثر نتیجه او نیست، اما همه یا بخشی از اثر به نام او عرضه، منتشر، اجرا یا ثبت می‌شود» و می‌تواند در قالب یکی از گونه‌های زیر باشد:

۱. شخص حقیقی
۲. شخص حقوقی
۳. شخص مجازی

عناصر سایه‌نویسی

با توضیحاتی که تاکنون درباره سایه‌نویسی داده شده، ارکان سایه‌نویسی «در قالب موارد» و البته با اذعان به برخی استثناها عبارتند از:

الف) توافق طرفین: در گونه‌ای از سایه‌نویسی که عنوان «غیرمجاز» دارد، روشن است که این توافق «معمولاً» صورت مکتوب ندارد، بلکه توافق از گونه شفاهی است. سایه‌نویسی به‌لحاظ حقوقی از

1. Ghost author

۲. منظور از شخص مجازی، شخصی است که برخلاف شخص حقیقی که موجودیت بیرونی دارد یا شخص حقوقی که نزد یک مرجع رسمی به ثبت می‌رسد و هر دو دارای هویت و تابعیت مشخص و قانونی هستند، فقط در فضای مجازی و اینترنت حضور دارد و بدون تابعیت مشخص و شاید با هویت مجعول و ساختگی، به‌عنوان سایه‌نویس برای نویسندگان دروغین سایه‌نویسی می‌کند.

مصدق‌های اجاره اشخاص (خدمات) است و در آن، سایه‌نویس در برابر خدمتی که انجام می‌دهد، دستمزد می‌گیرد.

ب) شرط پنهان ماندن: شرط «پنهان ماندن»، شاید اصلی‌ترین شرطی باشد که بر آن توافق می‌شود، زیرا در غیر این صورت، به‌ویژه نویسنده دروغین با مشکلات قانونی جدی و مجازات‌های درخور توجه روبه‌رو خواهد شد که در بخش مربوط به مجازات‌های سایه‌نویسی به آنها خواهیم پرداخت.

در برخی موارد، شرط پنهان ماندن سایه‌نویس به معنای حذف کامل نام او از اثر نیست، بلکه همچنان که خواهیم گفت گاه سایه‌نویس و نویسنده دروغین بر این توافق می‌کنند که نام سایه‌نویس به‌عنوان «ویراستار» یا «همکار» یا «پژوهشیار» در متن آورده شود.

پ) انتشار، عرضه، اجرا، ثبت: به‌لحاظ حقوقی، برای آنکه سایه‌نویسی قابلیت بررسی و پیگیری داشته باشد، اثر سایه‌نویسی شده باید انتشار یابد یا عرضه، اجرا و ثبت شود.

ت) مابه‌ازا (دستمزد و ...): جز در موارد نادر، سایه‌نویسی با دستمزد همراه است و این از مواردی است که سایه‌نویس و نویسنده دروغین بر سر آن توافق می‌کنند. سایه‌نویسی متون پژوهشی و علمی قیمت و بهای مشخص ندارد و به توافق دو طرف و اینکه آنچه انجام می‌شود چه میزان از سایه‌نویس وقت می‌گیرد، وابسته است. البته جایی که مقاله یا متن سایه‌نویسی شده به آنجا ارائه می‌شود نیز در تعیین دستمزد بی‌تأثیر نیست و برای نمونه، سایه‌نویسی یک مقاله برای یک نشریه معتبر حتماً دستمزدی بالاتر از سایه‌نویسی یک مقاله برای نشریات کم‌اعتبار یا غیرپژوهشی دارد.

روشن است، در مواردی که مقاله از «بانک مقالات»^۱ یا «پایگاه‌های مقالات»^۲ خریداری می‌شود که کیفیت پایین دارند و از پیش نوشته شده هستند (Lines, 2016)، بهای متن بسیار اندک است. اینکه سایه‌نویس از آنچه پیش‌تر آماده دارد و به دیگران نیز فروخته، متنی به نویسنده دروغین بدهد که دستمزد زیادی مطالبه نمی‌کند، بیشتر درباره سایت‌هایی صادق است که «مقاله را ظرف مدت ۲۴ ساعت ارائه می‌کنند» (Singh & Remenyi, 2016). اما اگر سایه‌نویس پژوهش یا مقاله و حتی کتابی را از آغاز بنویسد، دستمزد او بیشتر خواهد بود. گفته شده در امریکا، در حالت نخست، بهای نوشتن یک مقاله زیر ۱۰ دلار است و در حالت دوم، از ۱۰ تا ۵۰ دلار. این قیمت‌دهی مربوط به سال ۲۰۱۳ است (Spinak, 2016).

بر پایه یافته‌های رسولی و همکاران (۱۴۰۱)، در ایران، پایان‌نامه ارشد به‌طور متوسط از ۱,۵۰۰,۰۰۰ تا ۲,۵۰۰,۰۰۰ تومان، پیشنهادیه دکتری حدود ۸۰۰,۰۰۰ تومان، رساله دکتری از ۶,۰۰۰,۰۰۰ تا ۱۱,۰۰۰,۰۰۰ تومان، ارائه دفاع حدود ۵۰,۰۰۰ تومان و ترجمه کتاب حدود ۱۰ میلیون تومان قیمت دارند. تغییر دامنه تعرفه هم به علت‌های گوناگونی است. البته در شرایط کنونی (سال ۱۴۰۱) این اعداد و ارقام با توجه به رشد تورم و لحاظ فاکتورهای دیگر، افزایش یافته و شاید چند برابر شده باشد.

پیشینه پژوهش

در خصوص فعالیتی به نام سایه‌نویسی چه در ایران و چه خارج از ایران، بررسی‌های گوناگون شده و این فعالیت از جنبه‌های مختلف واکاوی شده است. برخی به علل وقوع آن پرداخته‌اند (Campbell, Swift & Denton, 2000; Rodan, 2004؛ اسدی، ۱۳۹۳؛ رسولی و همکاران، ۱۳۹۴ و رجب‌زاده عصارها، ۱۳۹۶)، برخی در این باره آمارهای مربوط را ارائه داده‌اند (Sims, 1993; Fisher et al., 2015; Singh & Remenyi, 2016؛ رسولی و همکاران، ۱۳۹۴ و کاظمی و اصغری، ۱۳۹۸)، گروهی سایه‌نویسی را از دیدگاه یک بدرفتاری علمی بررسی کرده‌اند (Singh & Remenyi, 2016؛ Elliott, 2010؛ اسدی، ۱۳۹۳؛ دادخواه و لگزیان، ۱۳۹۶؛ کاظمی و اصغری، ۱۳۹۸ و خسروی، ۱۳۹۹)، برخی دیگر به این مشکل به‌طور مشخص در حوزه نگارش پایان‌نامه‌ها و موضوع پژوهش توجه کرده‌اند (Wallace & Newton, 2014; McCabe, 2005; Levy & Rakovski, 2006؛ جمالی، ۱۳۹۱؛ رسولی و همکاران، ۱۳۹۴؛ کسرابی، ۱۳۹۵ و دادخواه و لگزیان، ۱۳۹۶) و عده‌ای نیز به بررسی اجمالی و کلی این رفتار پرداخته‌اند (آقایی، ۱۳۹۶؛ رجب‌زاده عصارها، ۱۳۹۶ و خسروی، ۱۳۹۹). اما در میان این مکتوبات، نگاه حقوقی دیده نمی‌شود و البته سوابق علمی و شیوه بررسی به‌کاررفته در مقالاتی که در این باره نوشته می‌شوند نیز گواهی می‌دهند که سایه‌نویسی هنوز از دیدگاه حقوقی و با تکیه بر قواعد حاکم بر مالکیت فکری و موازین قانونی واکاوی نشده است. با این وصف، نوشتار حاضر را باید نخستین بررسی حقوقی درباره سایه‌نویسی، البته با تکیه بر قوانین و مقررات ایران، دانست.

اگر پیش‌تر آشکار می‌شد که فلان استاد دانشگاه مدرک دانشگاهی معتبری ندارد و در این باره دروغ گفته یا فلان مقام قضایی مرتکب تقلب علمی شده یا پایان‌نامه خود را از راه تقلب علمی آماده کرده (Rodan, 2004) یا فلان مدیر آزمایشگاه در ارائه نتایج آزمایشگاهی مرتکب تقلب شده، با موارد نادری روبه‌رو بودیم که اگرچه خبرساز بودند، اما اعتبار و وجهت پژوهش‌های دانشگاهی را مخدوش نمی‌کردند، اما داستان سایه‌نویسی و تقلب گسترده علمی که دانشگاه‌ها امروزه با آن دست به‌گریبان هستند، به این آسانی نیست (Singh & Remenyi, 2016).

متأسفانه وضعیت تقلب در محیط‌های علمی که سایه‌نویسی هم جزء آنها است، رشد صعودی دارد و برای نمونه، پژوهش سیمس^۱ (۱۹۹۳)، در ناهنجاری اخلاقی دانشجویان رشته کسب‌وکار طی ۵۰ سال اخیر، الگوی رشد خطی ثابتی را نشان می‌دهد. پژوهش‌های جدیدتر حاکی از آن هستند که بیش از نیمی از دانشجویان کسب‌وکار در فعالیت‌های علمی خود تقلب می‌کنند (Levy & Rakovski, 2006; McCabe, 2005). این در حالی است که این دانشجویان به‌طور معمول یک یا چند درس در رابطه با «اخلاق» دارند (Bernardi et al., 2012; McCabe, Butterfield & Trevino, 2006)، اما همچنان به این کار غیراخلاقی دست می‌زنند (Fisher et al., 2015). چنین وضعیتی نشان می‌دهد که در غالب موارد، دانستن زشتی اخلاقی یک رفتار و آموزش باید‌ها و نبایدهای اخلاقی نمی‌تواند بدون ضمانت اجرایی لازم قانونی، از میزان و شتاب رو به رشد آن جلوگیری کند.

برخی سایه‌نویسی را «مسئله رایج» جهان علم شمرده‌اند (Sankalp et al., 2018) و برخی دیگر، سایه‌نویسی و سرقت علمی را جدی‌ترین مشکل دانشگاه‌ها در تاریخ ۸۰۰ ساله دانشگاه‌های غربی دانسته‌اند (Singh & Remenyi, 2016).

در گزارشی که «تورنیتین»^۱ در ۲۰۱۳ منتشر کرد آشکار شد که حدود ۷ درصد از دانشجویان اظهار داشتند که تکالیف دانشجویی خود را خریده‌اند (Wallace & Newton, 2014). البته ارتکاب تقلب در دانشگاه ویژه این یا آن دانشجو نیست، بلکه دانشجویان از اقشار و گروه‌های مختلف اجتماعی ممکن است مرتکب آن شوند، چنان‌که سناتور ادوارد کندی^۲ به دوست و همکلاس خود پول داد تا به جای او در امتحان درس زبان اسپانیایی شرکت کند. البته موضوع آشکار شد و هر دو نفر از دانشگاه اخراج شدند (Singh & Remenyi, 2015).

درباره تعداد سایه‌نویسانی که در فضای حقیقی یا مجازی فعالیت می‌کنند در ایران و جهان آمار دقیق یا نیمه‌دقیقی در دست نیست، زیرا به‌ویژه در ایران که سایه‌نویسی فعالیتی مذموم بوده و به یک «جرم» تبدیل شده، فعالیت چندان موجهی نبوده تا سایه‌نویسان خود را معرفی کنند یا صنف و اتحادیه‌ای تشکیل بدهند. اما بر پایه یک آمارگیری در اینترنت که در سال ۲۰۰۶ انجام گرفته، تعداد اشخاص حقیقی و حقوقی سایه‌نویس حدود ۱۰۰/۰۰۰ بوده‌اند که آمار دیگری این اشخاص را ۴۱۳/۰۰۰ نفر اعلام کرده است (Fisher et al., 2015). چنین آمارهایی نشان می‌دهد که اینترنت تا چه اندازه به گسترش باورنکردنی این فعالیت و دسترسی به سایه‌نویسان کمک کرده است (Campbell et al., 2000). بر اساس یک گزارش، «امروزه مجموعه سازمان‌های ارائه‌کننده خدمات سایه‌نویسی بسیار بزرگ است. موتور جست‌وجوی فعلی گوگل بیش از ۴/۶ میلیون مورد را در کمتر از نیم ثانیه ارائه کرده است (Singh & Remenyi, 2016).

گفته شده ولفگانگ آمادئوس موتسارت برای افراد ثروتمند، آثار موسیقی، سایه‌نویسی کرده یا یکی از معروف‌ترین کتاب‌های دونالد ترامپ به نام «هنر معامله» که در سال ۱۹۸۷ انتشار یافته توسط تونی شوارتز سایه‌نویسی شده است.^۳ همچنین کتاب *من زلاتان هستم* (که دیوید لاگرکراتز سایه‌نویسی کرده) در سال ۲۰۱۴ در بخش ورزشی در فهرست پرفروش‌ترین کتاب‌ها قرار گرفت یا «گاه گفته می‌شود کتاب معروف هیلاری کلینتون را فردی سایه‌نویس نوشته است، نه شخص هیلاری که این اصلاً چیز بدی نیست» (ارسطویی، ۱۳۹۸).

«کارل تئودور تسو گوتنبرگ، وزیر دفاع آلمان در سال ۲۰۱۱، پس از افشای این نکته که بخش‌های زیادی از پایان‌نامه دکتری خود را بدون ذکر منبع، کپی‌کاری کرده، هم شغل و هم مدرک دکتری خود را در دانشگاه بیرویت از دست داد. پروفیسور «فولکر ریله» در مصاحبه همان سال با فوکوس آنلاین از وجود ۱۰ درصد کپی‌کاری در پایان‌نامه‌ها خبر داد و از اینکه این مسئله به اعتبار علمی کشورش خدشه وارد

1. Turnitin

2. Senator Edward Kennedy

۳. سایه‌نویس کتاب ترامپ: ریاست جمهوری ترامپ به پایان رسیده. سایت تحلیلی - خبری عصر ایران (asriran.com)

می‌کند ابراز نگرانی کرد» (کسرابی، ۱۳۹۵). امروزه سایه‌نویسی به این شخص یا آن شخص یا این گروه و آن گروه محدود نمی‌شود، بلکه حتی به فضای حوزه‌های دینی نیز کشیده شده، چنان‌که مدیر حوزه‌های علمیه سراسر کشور، در دومین «همایش هم‌اندیشی ایده‌های برتر در پایان‌نامه‌های ممتاز دین‌پژوهی سطح چهار حوزه علمیه و مقطع دکتری دانشگاه» گفته است: «پژوهشگران از سایه‌نویسی پرهیز کنند» (حسینی بوشهری، ۱۳۹۴).

در سال ۱۳۹۵ مجله *ساینس مقاله‌ای* را با عنوان «در ایران بازار سایه برای مقالات شکوفا می‌شود» چاپ کرد. این مقاله با نگاه انتقادی به وضعیت فروش مقالات و پایان‌نامه‌ها پرداخته و در داخل و خارج از کشور توجه زیادی را به خود جلب کرده است (کاظمی و اصغری، ۱۳۹۸).

بسیاری سایه‌نویسی را از گونه‌های سرقت علمی^۱ دانسته و بر این باور هستند که با آن نیز باید رفتاری هم‌سان با سرقت علمی بشود (Elliott & Landa, 2010). همچنین، برخی «سپردن انجام کار کلاسی به فرد دیگر» را که از مصداق‌های رایج سایه‌نویسی در میان دانشجویان کم‌کار به شمار می‌رود، از گونه‌های سرقت علمی دانسته‌اند (جمالی، ۱۳۹۱). در تأیید چنین نظری گفته شده: «گرچه سرقت ادبی و سایه‌نویسی با یکدیگر تفاوت دارند، ولی دارای نتیجه‌ای یکسان هستند: دانشجو یک اثر دانشگاهی تقلبی را عرضه می‌کند که به‌وسیله شخص یا اشخاص دیگری تولید شده است» (Singh & Remenyi, 2015). اما به‌لحاظ موازین حقوق مالکیت فکری نمی‌توان سایه‌نویسی را با سرقت علمی هم‌سان دانست یا سایه‌نویسی را از مصداق سرقت علمی به شمار آورد. در میان ارکان سرقت علمی، عنصر «رضایت/مجوز پدیدآور» و نیز «دستمزد» دیده نمی‌شود. «برخی از اصحاب دانشگاه تصور می‌کنند که از نظر میزان خدشه‌دار کردن اعتماد علمی، سایه‌نویسی به‌شکلی چشمگیر از سرقت ادبی جدی‌تر است» (Singh & Remenyi, 2015).

گسترش سایه‌نویسی و سوابقی که از آن حتی درباره افراد نام‌دار یافت شده، باعث شده که برخی بگویند با توجه به اصطلاحاتی مانند «نویسنده همکار»^۲، «نویسنده افتخاری»^۳، «سایه‌نویس»^۴، «نویسنده انتخابی»^۵ و «نویسنده فرعی»^۶ باید در نگاه سنتی خود به «نویسندگی»^۷ تجدید نظر کنیم (Fisher et al., 2015).

برخی ایالت‌های آمریکا قوانینی را تصویب کرده‌اند تا از سایه‌نویسی جلوگیری کنند. برای نمونه، نیویورک، کارولینای شمالی، ایلینویز و کالیفرنیا هم‌اکنون قوانینی علیه فروش تجاری مقالات پژوهشی

1. Plagiarism

واژه لاتینی «plagiarus» از «plagium» و آن هم از واژه یونانی «plagion» گرفته شده است. شاعر رومی با نام «مارتیا» (Martial)، متولد ۴۰ میلادی و در گذشته ۱۰۲ میلادی، در یکی از شعرهای خود، واژه «plagiarus» را به‌معنای «دزدی ادبی» (literary thief) به‌کار برده است (<http://www.oxforddictionaries.com>).

2. Co-author
3. Gift author
4. Ghost author
5. Co-opted author
6. Sub-author
7. Authorship

دارند (Hawley, 1984; Stearns, 1992). در حال حاضر، حداقل ۹ ایالت قوانینی علیه این موضوع دارند که افراد در اینترنت وانمود کنند، فرد دیگری هستند (Luckerson, 2013). همچنین کنگره آمریکا در تلاش است تا با راستی‌آزمایی بهتر دانشجویان، مشکل صحت و اعتبار دوره‌های آنلاین را در «قانون فرصت‌های آموزش عالی»^۱ برطرف کند (Schaefer, Barta & Pavone, 2009). برخی از استادان در دانشگاه‌های خارجی، با احساس خطری که سایه‌نویسی ایجاد کرده، درخواست کرده‌اند که موارد سایه‌نویسی تجاری (انتفاعی) باید به بخش کیفری اداره تحقیقات منطقه‌ای^۲ یا دادستان^۳ گزارش شوند (Hammer, 1976). بسیاری از دانشجویان که برای انجام تکالیف درسی یا پژوهشی خود از سایه‌نویسان کمک می‌گیرند، به غیراخلاقی بودن این کار آگاه هستند، اما در عین حال از طرفداران آن نیز هستند (Fisher et al., 2015).

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف، توصیفی - تبیینی است، به این معنا که ضمن توصیف پدیده سایه‌نویسی در متون علمی مربوط و ارزیابی وضعیت آن در متون قانونی (قوانین و مقررات) ایران، به ارتباط این رفتار با سایر رفتارهای مطرح در فرایند پژوهش و تولید اثر علمی، اعم از ویراستاری، ترجمه، همکاری پژوهشی و... به شکل تبیینی می‌پردازد.

از سوی دیگر، استنباط‌ها و استنتاج‌ها روی داده‌های حاصل، به شکل منطق قیاسی و مبتنی بر اصول و قواعد شناخته‌شده، تفسیر و تحلیل حقوقی شده است.

شیوه گردآوری اطلاعات برای تحلیل، شیوه مطالعه کتابخانه‌ای بوده است، بدین صورت که در گام نخست، داده‌های حاصل از پژوهش‌های پیشین بررسی شده‌اند و در گام بعد، به این روش استدلالی در بالا (منطق قیاسی)، متون حقوقی (قوانین و مقررات) مرتبط با حقوق مالکیت فکری در ایران ارزیابی و تحلیل شده‌اند. نمونه بررسی شده عبارت است از: قانون حمایت حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان (مصوب ۱۳۴۸)، قانون پیشگیری و مقابله با تقلب در تهیه آثار علمی (مصوب ۱۳۹۶) و آیین‌نامه آن (مصوب ۱۳۹۸/۵/۲۷)، آیین‌نامه انضباطی دانشجویان (مصوب ۱۳۷۴/۴/۲)، آیین‌نامه آموزشی دوره کارشناسی ارشد (مصوب ۱۳۹۴/۷/۴)، آیین‌نامه آموزشی دوره دکتری (مصوب ۱۳۹۴)، آیین‌نامه ارتقای مرتبه اعضای هیئت علمی مؤسسه‌های آموزشی و پژوهشی (مصوب ۱۳۹۴/۱۲/۲۷)، شیوه‌نامه اجرایی آیین‌نامه ارتقای مرتبه اعضای هیئت علمی (مصوب ۱۳۹۴/۱۰/۱۴)، آیین‌نامه نشریات علمی (مصوب ۱۳۹۸/۲/۲)، قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای (مصوب ۱۳۷۹/۱۰/۴) و قانون ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی (مصوب ۱۳۵۲/۱۰/۶).

1. Higher Education Opportunity Act of 2008
 2. Criminal Division of the Regional Inspector's Office
 3. attorney general

تجزیه و تحلیل یافته‌ها

به‌رغم کوششی که در ایران و جهان برای کاستن از شمار موارد سایه‌نویسی انجام می‌شود، این اقدام همچنان در حال گسترش است و یکی از علل مهم این موضوع آن است که هنوز تعریف دقیقی از سایه‌نویسی که جامعه پژوهشی و حقوقی درباره آن توافق داشته باشند، وجود ندارد. نتیجه این وضعیت، وجود گریزگاه‌هایی است که به شرح آتی سایه‌نویسان در آن، بدون نگرانی و در امنیت، امکان فعالیت می‌یابند. در آسیب‌شناسی این اتفاق شاید بتوان به این سخن اشاره کرد که «بزهکاران همواره از قانون‌گذاران جلوتر هستند». از سوی دیگر، باید جامع و مانع نبودن قوانین و مقرراتی که در این باره به تصویب می‌رسند و افزون بر آن، درگیر بودن برخی مجریان مقابله با سایه‌نویسی به جریان‌های سایه‌نویسی را از علل رشد سایه‌نویسی دانست. در کنار این موارد، وجود گریزگاه‌های قانونی برای سایه‌نویسان، عمده‌ترین علت افزایش این رفتار غیرعلمی است. مواردی همچون ویراستاری، ترجمه، همکاری پژوهشی و ارائه مشاوره را به شرح آتی می‌توان از مهم‌ترین گریزگاه‌های سایه‌نویسی دانست.

سایه‌نویسی و ویراستاری

ویراستاری، ویرایشگری یا ادیتوری این‌گونه تعریف شده است: «تصحیح متن بر مبنای ویژگی‌های دستوری، به‌شکلی که ایجاد ارتباط را آسان‌تر سازد» (صفوی، ۱۳۷۱) یا «مجموعه عملیاتی که دست‌نوشته را از لحاظ زبانی و بعضی جهات فنی، برای چاپ آماده می‌کند» (سمیعی، ۱۳۷۳).

اگر حد و مرز ویراستاری و گونه‌های آن مشخص شود، آشکار می‌شود که سایه‌نویسی ممکن است در قالب کدام گونه از ویراستاری به زندگی خود ادامه دهد و سایه‌نویسان می‌توانند همچنان به نام دیگری تولید اثر کنند، به‌ویژه از آن رو که به گفته برخی، گاه ویراستاری به بازنویسی همه یا بخشی از اثر می‌انجامد (سمیعی، ۱۳۷۳).

ویراستاری چهار گونه دارد (سمیعی، ۱۳۹۵):

۱. ویراستاری ادبی (زبانی)
۲. ویراستاری فنی
۳. ویراستاری تخصصی
۴. ویراستاری محتوایی - ساختاری.

از میان گونه‌های بالا، امکان سایه‌نویسی از سوی ویراستار تخصصی و ویراستار محتوایی - ساختاری بیشتر است.

در ویرایش محتوایی - ساختاری که اقداماتی همچون «حذف یا تقلیل و تلخیص مطالب، جابه‌جایی، تبدیل و اصلاح و تعدیل و توضیح، افزایش، بازبینی و تصحیح و برقرار کردن نظم و ترتیب و اسلوب» (سمیعی، ۱۳۹۵) انجام می‌گیرد، امکان سایه‌نویسی فراوان است.

در واقع، ویراستاری محتوایی - ساختاری، نزدیک‌ترین ارتباط را با سایه‌نویسی دارد، زیرا در سایه‌نویسی نیز نویسنده دروغین از سایه‌نویس می‌خواهد که با متن او هرچه می‌خواهد بکند تا برای دفاع

یا پذیرش، پذیرفته شده باشد و در برابر، هر حق الزحمه‌ای که بخواهد به او پرداخت خواهد شد. تنها ایرادی که بر تفاوت ویراستاری محتوایی - ساختاری با سایه‌نویسی در این حالت وارد است، آن است که سایه‌نویس معمولاً از آغاز به نام دیگری شروع به کار می‌کند، اما در ویراستاری محتوایی - ساختاری، ویراستار روی متنی که پیش‌تر از سوی یک نفر نوشته شده، کار ویراستاری را انجام می‌دهد. در پاسخ به این ایراد و قبول بخشی از آن باید گفت: اگر به شرحی که گفته شد قائل به «سایه‌نویسی جزئی» (در برابر سایه‌نویسی کلی) باشیم، آنچه در ویراستاری محتوایی - ساختاری می‌تواند در زیر پوشش ویراستاری انجام شود، دقیقاً همان «سایه‌نویسی جزئی»، اما از گونه رقیق و شدید آن است. با توجه به همین موضوع، «امروزه دانشجویان تمایل پیدا کرده‌اند که ویرایشگران آزادی را به‌کار بگذارند. در برخی موارد، مقدار کار تعهدشده به‌وسیله این ویرایشگران، برابر با سایه‌نویسی پایان‌نامه بوده است» (Singh & Remenyi, 2016). به این ترتیب، با آنکه قانون پیشگیری و مقابله با تقلب در تهیه آثار علمی (مصوب ۱۳۹۶/۵/۳۱)، در پی آن بوده تا راه را بر تقلب در تهیه آثار علمی ببندد، از آنجا که هیچ تفکیکی میان انواع ویراستاری نکرده و در تبصره ۵ خود: «ارائه خدماتی که در جریان تهیه آثار پژوهشی، علمی و هنری انجام آنها توسط اشخاص ثالث متعارف است، از قبیل ... ویراستاری اثر» را مشمول حکم مقرر در این قانون ندانسته، راه را برای سایه‌نویسی در پوشش ویراستاری باز گذاشته و از همین رو، پس از تصویب این قانون و آیین‌نامه اجرایی آن، بسیاری از اشخاص و مؤسسه‌هایی که پیش‌تر به کار نوشتن پایان‌نامه، رساله و مقاله دانشگاهی مشغول بودند، اینک با نام ویراستاری این متون به فعالیت خود ادامه می‌دهند.

سایه‌نویسی و ترجمه

طبق تبصره ۵ قانون پیشگیری و مقابله با تقلب در تهیه آثار علمی (مصوب ۱۳۹۶/۵/۳۱) دست‌کم از نظر قانون‌گذار ایرانی، ترجمه به مرزهای سایه‌نویسی نزدیک نمی‌شود، اما آیا به‌واقع چنین است و می‌توان به‌طور مطلق، ترجمه را از سایه‌نویسی جدا کرد؟

اساس سایه‌نویسی بر تولید «همه» یا «بخشی» از اثر توسط شخصی است که اصولاً در سایه می‌ماند و فردی دیگر خود را به‌جای او، صاحب اثر معرفی می‌کند. در آثار ترجمه‌ای که نام مترجم اصلی در سایه می‌ماند و مترجم دروغین به‌عنوان صاحب همه اثر معرفی می‌شود، پاسخ به این پرسش روشن است: «سایه‌نویسی اتفاق افتاده است»، اما در جایی که بخشی از اثر توسط دیگری ترجمه می‌شود و نویسنده دروغین، عین عبارات ترجمه‌شده را بدون نام بردن از مترجم اصلی و بدون هرگونه اشاره به همکاری او، به‌عنوان ترجمه خود معرفی می‌کند، پاسخ بالا چندان موجه و درست نیست.

از این رو، باید میان آن‌گونه از ترجمه که در آن، متن ترجمه‌شده به شکلی که مترجم (سایه‌نویس) ترجمه کرده در متن تألیفی نمی‌آید و آنجا که متن ترجمه‌شده دقیقاً از راه «برداشت و گذاشت»^۱ در متن نویسنده دروغین وارد می‌شود، تمایز قائل شد، بدین نحو که در صورت دوم باید قائل به وقوع سایه‌نویسی باشیم، زیرا «بخشی» از اثر تولیدشده متعلق به مترجم (سایه‌نویس) است و بر اساس اصول حاکم بر

مالکیت فکری، او مالک حقوق مادی و معنوی بخش ترجمه‌شده است و نویسنده دروغین نمی‌تواند حق او را از میان ببرد.

نتیجه آنچه گفته شد، لزوم اصلاح تبصره ۵ قانون پیشگیری و مقابله با تقلب در تهیه آثار علمی (مصوب ۱۳۹۶/۵/۳۱) است.

سایه‌نویسی و سفارش اثر

در ماده ۱ قانون حمایت حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان (مصوب ۱۳۴۸/۱۰/۱۱) در پیروی از بند نخست از ماده ۲ کنوانسیون برن (۱۸۸۶)، اثر چنین تعریف شده است: «از نظر این قانون، به مؤلف و مصنف و هنرمند، «پدیدآورنده» و به آنچه از راه دانش یا هنر و یا ابتکار آنان پدید می‌آید، بدون در نظر گرفتن طریقه یا روشی که در بیان یا ظهور یا ایجاد آن به‌کاررفته، «اثر» اطلاق می‌شود».

اما آیا طبق مقررات مربوط به مالکیت فکری، می‌توان سایه‌نویسی را در قالب سفارش اثر انجام داد، به این معنا که شخص «الف» به شخص «ب» سفارش تولید یک اثر را بدهد و در ازای این کار به سفارش‌گیرنده، مبلغی را حسب توافق پرداخت کند.

از آنجا که در سایه‌نویسی، میان نویسنده دروغین و سایه‌نویس این توافق وجود دارد که اثر فقط به نام نویسنده دروغین عرضه یا منتشر شود و حقوق معنوی سایه‌نویس کلاً از میان می‌رود، نمی‌توان سایه‌نویسی را با سفارش اثر هم‌سان دانست.

سایه‌نویسی و همکاری پژوهشی / علمی

«در دنیای کنونی، متخصصان و پژوهشگران ناگزیر از برقراری ارتباط‌های بیشتر و بهره‌گیری از پدیده «همکاری علمی»^۱ و روی آوردن به «تألیف مشترک»^۲ هستند، زیرا یک فرد به‌ندرت می‌تواند تمامی تخصص، مهارت، منابع و امکانات لازم برای پژوهش در موضوعی خاص را در اختیار داشته باشد. همکاری علمی مزایا و فواید زیادی دارد. از آنجا که «تألیف مشترک» یکی از جنبه‌های قابل لمس همکاری علمی است، اغلب تألیف مشترک به‌عنوان شاخصی برای سنجش آن در نظر گرفته می‌شود» (رحیمی و فتاحی، ۱۳۸۳). هارت^۳ (۲۰۰۰)، مزایای همکاری علمی را ارتقای کیفیت مقاله، استفاده از تخصص و مهارت نویسنده همکار، ارائه ایده‌های جدید و با ارزش توسط نویسنده همکار، افزایش انتشارات علمی و یادگیری از نویسنده همکار برشمرده است. پدیده «تألیف مشترک» یا «همکاری در تألیف»، فرایندی را شامل می‌شود که طی آن، دو یا چند نویسنده برای خلق یک اثر علمی، با اتخاذ یکی از شیوه‌های همکاری، منابع و استعداد‌های خود را به اشتراک می‌گذارند و با هم همکاری می‌کنند (امیری، ۱۳۸۳).

همکاری پژوهشی از آن دسته عنوان‌هایی است که سایه‌نویسی می‌تواند به‌راحتی در ذیل آن رخ بدهد، به این ترتیب که سایه‌نویس و نویسنده دروغین بر مبنای همه عناصری که در سایه‌نویسی وجود

1. Scientific collaboration

2. Co-authorship

3. Hart

دارد، این بار توافق می‌کنند که نام سایه‌نویس را در کنار نام نویسنده دروغین در اثر ذکر کنند، اما نه به‌عنوان «پدیدآورنده»، بلکه با عنوان «پدیدآورنده همکار».

سایه‌نویسی و مشاوره

در تعریف مشاور گفته شده: «شخص حقیقی یا حقوقی است که خدمات مشاوره ارائه می‌کند» (مجموعه قوانین، ۱۳۸۳). با تعریفی که در بند ۵ از ماده ۲ «آیین‌نامه خرید خدمات مشاوره» (مصوب ۱۳۸۸/۷/۱۸) در تعریف «مشاوره» گفته شده و مواردی مانند «مطالعات پژوهشی، تحقیقاتی، بنیادی، کاربردی، راهبردی و توسعه‌ای»، «مطالعات آماری»، «مطالعات موضوعی، بخشی، جامع و میان‌بخشی» یا «خدمات کارشناسی در یک یا چند مورد از زمینه‌های اداری، مالی، آموزشی، حقوقی، پژوهشی، فنی و بازرگانی» داخل در تعریف مشاوره دانسته شده، آشکار است که «مشاوره» از بهترین گریزگاه‌های سایه‌نویسی است. در یک پژوهش به این موضوع اشاره شده و گفته شده که مؤسسه‌های سایه‌نویس «با عناوینی مانند مشاوره و راهنمایی پایان‌نامه و تایپ و ترجمه فعالیت می‌کنند» (رسولی و همکاران، ۱۳۹۴).

برخورد با سایه‌نویسی در قوانین و مقررات ایران

الف) در مقررات دانشگاهی ایران: «هدف دانشگاه تنها برقراری ارتباط و آموختن دانش به دانشجویان نیست، بلکه الهام بخشیدن به آنها است تا مادام‌العمر به یادگیری پردازند ... اگر وضعیت چنین بود، انگیزه اندک (یا کمتری) برای تقلب در هر فرد وجود داشت» (Singh & Remenyi, 2016).

در آیین‌نامه انضباطی دانشجویان جمهوری اسلامی ایران (مصوب سیصد و پنجاه و هشتمین جلسه مورخ ۱۳۷۴/۶/۱۴ شورای عالی انقلاب فرهنگی) به «سایه‌نویسی» یا «تقلب علمی» یا «سرقت علمی» اشاره‌ای نشده است. از این رو، باید گفت که نمی‌توان به مفاد این آیین‌نامه درباره سایه‌نویسی استناد کرد، اما ماده ۳۴ شیوه‌نامه اجرایی این آیین‌نامه که سرانجام در ۱۳۹۸/۵/۲۷ به تصویب رسید و تخلفات مندرج در ماده ۶ آیین‌نامه را «تفصیل» داده، از مستندات قابل اتکا در پیشگیری از سایه‌نویسی در مقررات دانشگاهی است. با این توضیح ضروری که در ماده ۳۴ به‌جای سایه‌نویسی از «اجاره علمی» استفاده شده است. ماده ۳۴ با عنوان «تقلب در فعالیت‌های پژوهشی» که در زیر عنوان کلی «ب. رسیدگی به تخلفات آموزشی و اداری» آمده می‌گوید:

«در صورت ارتکاب هر نوع تخلف پژوهشی، مانند سرقت، اجاره یا داده‌سازی علمی، عدم تعهد و مسئولیت نسبت به ذی‌نفعان در امور پژوهشی، عدم رعایت حقوق آزمودنی‌ها، عدم استفاده درست از منابع، انتشار غیرواقعی، مجدد، هم‌پوشان و تکه‌ای از قبیل معرفی نویسندگان یا داوران غیرواقعی و ساخت و استفاده از ایمیل جعلی برای داوری غیرواقعی مقالات توسط خود دانشجو و ... متخلف به یکی از تنبیهات بندهای ۹ تا ۱۲ محکوم و در صورت تکرار یا محکومیت در مراجع قضایی، تنبیه تا بند ۲۰ قابل تشدید است».

ب) در قوانین و مقررات غیردانشگاهی ایران موارد زیر را می‌توان در شمار مقررات مرتبط با سایه‌نویسی برشمرد:

- برابر با ماده ۲ قانون راجع به مجازات اسلامی (مصوب ۱۳۶۱/۷/۲۱) «هر فعل یا ترک فعل که مطابق قانون قابل مجازات یا مستلزم اقدامات تأمینی و تربیتی باشد، جرم محسوب است و هیچ امری را نمی‌توان جرم دانست، مگر آنکه به موجب قانون برای آن، مجازات یا اقدامات تأمینی یا تربیتی تعیین شده باشد». این مفهوم در ماده ۲ قانون مجازات اسلامی (۱۳۹۲/۲/۱) چنین بیان شده است: هر رفتاری، اعم از فعل یا ترک فعل که در قانون برای آن مجازات تعیین شده است، جرم محسوب است.
- از سوی دیگر طبق اصل ۳۷ قانون اساسی: «اصل، براءت است و هیچ‌کس از نظر قانون مجرم شناخته نمی‌شود، مگر اینکه جرم او در دادگاه صالح ثابت شود». با توجه به این اصل، ماده ۴ قانون آیین دادرسی کیفری (۱۳۹۲/۱۲/۴) نیز مقرر داشته است: «اصل، براءت است. هرگونه اقدام محدودکننده، سالب آزادی و ورود به حریم خصوصی اشخاص، جز به حکم قانون و با رعایت مقررات و تحت نظارت مقام قضائی مجاز نیست و در هر صورت، این اقدامات نباید به گونه‌ای اعمال شود که به کرامت و حیثیت اشخاص آسیب وارد کند».
- اگر مفاد ماده ۲ قانون راجع به مجازات اسلامی (مصوب ۱۳۶۱/۷/۲۱) و اصل ۳۷ در کنار اصل ۲۸ قانون اساسی توجه شود که می‌گوید: «هر کس حق دارد شغلی را که بدان مایل است و مخالف اسلام و مصالح عمومی و حقوق دیگران نیست برگزیند. دولت موظف است با رعایت نیاز جامعه به مشاغل گوناگون، برای همه افراد امکان اشتغال به کار و شرایط مساوی را برای احراز مشاغل ایجاد کند»، ممکن است چنین ادعا شود که سایه‌نویسی همچون یک «شغل» می‌تواند از سوی شهروندان انتخاب شود و چون اشتغال به آن همواره با رضایت سایه‌نویس و نویسنده دروغین همراه است، موجه به نظر می‌رسد، اما قید «عدم مخالفت با مصالح عمومی» که در این اصل به آن اشاره شده و تصریح شده، سایه‌نویسی را با مشکل قانونی مواجه می‌کند.
- قانون حمایت حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان (مصوب ۱۳۴۸/۱۰/۱۱) پس از آنکه در ماده ۱ خود «پدیدآورنده» و «اثر» را تعریف کرده و در ماده ۲ گونه‌های آثار حمایت‌شده خود را بیان داشته، در ماده ۲۳ که در ذیل عنوان «فصل چهارم تخلفات و مجازات‌ها» آمده، مقرر می‌دارد: «هر کس تمام یا قسمتی از اثر دیگری را که مورد حمایت این قانون است به نام خود یا به نام پدیدآورنده، بدون اجازه او یا عالماً عامداً به نام شخص دیگری غیر از پدیدآورنده نشر یا پخش یا عرضه کند به حبس تأدیبی از شش ماه تا ۳ سال محکوم خواهد شد».

اما درباره این قانون گفتنی است که موضوع ماده ۲۳ یا ۲۴ آن زمانی امکان اجرا دارد که نویسنده یا مترجم در سایه اولاً بتواند تعلق تألیف یا ترجمه را به خود ثابت کند، ثانیاً اثبات کند که نویسنده دروغین، همه یا بخشی از اثر را برخلاف توافق به نام خود منتشر کرده است که این موضوع با توجه به آنچه درباره عناصر سایه‌نویسی گفته شد و توافق سایه‌نویس و نویسنده دروغین، به‌عنوان یکی از اجزای این موضوع

بیان شد، دور از انتظار است، زیرا در چنین شکایتی، درست است که نویسنده دروغین به‌عنوان «عرضه‌کننده اثر سایه‌نویسی شده» و با فرض اثبات شدن سایه‌نویسی در نزد مقام قضایی، به استناد قانون پیشگیری و مقابله با تقلب در تهیه آثار علمی (مصوب ۱۳۹۶)، «مجرم» شمرده می‌شود و مشمول مجازات‌های مندرج در بند یک این قانون خواهد شد؛ اما سایه‌نویس نیز به استناد همین قانون و به جرم «تهیه اثر سایه‌نویسی شده» مجرم محسوب می‌شود و به مجازات‌های مندرج در بند یک قانون پیشگفته محکوم خواهد شد. گفتنی است، با توجه به اینکه در این شکایت، سایه‌نویس توافق اولیه خود با نویسنده دروغین را به مقام قضایی اعلام می‌کند، عمل سایه‌نویسی و انتشار اثر به نام دیگری، کلاً یا جزئاً، نمی‌تواند مشمول ماده ۲۳ و ۲۴ قانون حمایت حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان (مصوب ۱۳۴۸) شود، زیرا در ماده ۲۳ و نیز ماده ۲۴ عبارت «بدون اجازه» نشان می‌دهد که در فرض قانون حمایت حقوق مؤلفان و مصنفان و هنرمندان، قربانی جرم نباید به وقوع جرم رضایت داشته باشد، در حالی که در سایه‌نویسی این رضایت از آغاز وجود دارد.

گفتنی است، درباره جرم موضوع ماده ۲۳ و ۲۴ قانون بیان‌شده که یک جرم خصوصی به شمار می‌رود، ماده ۳۱ قانون پیشگفته تصریح دارد: «تعقیب بزه‌های مذکور در این قانون، با شکایت شاکی خصوصی شروع و با گذشت او، موقوف می‌شود». با این کیفیت، سرقت علمی موضوع ماده ۲۳ و ۲۴ یک جرم خصوصی است و به همین دلیل، مقامات عمومی که حافظ «مصالح عمومی» هستند، نمی‌توانند به استناد ماده ۲۳ و ۲۴ وارد جریان کیفری شوند و دعوایی را علیه سایه‌نویسان اقامه کنند، اما نگاه قانون پیشگیری و مقابله با تقلب علمی در تهیه آثار علمی (مصوب ۱۳۹۶/۵/۳۱) دقیقاً برخلاف قانون پیش‌گفته است، به این معنا که سایه‌نویسی را به حوزه «جرائم عمومی» وارد کرده و این اجازه را به «دادستان» و «مقامات عمومی» داده که به‌عنوان «شاکی عمومی» علیه سایه‌نویسان طرح دعوا کنند و این، گامی به جلو شمرده می‌شود و ابزاری حقوقی را برای مخالفان سایه‌نویسی به‌منظور رویارویی با آن فراهم کرده است.

- قانون پیشگیری و مقابله با تقلب علمی در تهیه آثار علمی (مصوب ۱۳۹۶/۵/۳۱) که در قالب ماده‌واحد تصویب شده مقرر می‌دارد: «تهیه، عرضه یا واگذاری آثاری از قبیل رساله، پایان‌نامه، مقاله، طرح پژوهشی، کتاب، گزارش یا سایر آثار مکتوب یا ضبط‌شده پژوهشی - علمی یا هنری، اعم از الکترونیکی و غیرالکترونیکی توسط هر شخص حقیقی یا حقوقی به قصد انتفاع و به‌عنوان حرفه یا شغل، با هدف ارائه کل اثر یا بخشی از آن توسط دیگری به‌عنوان اثر خود، جرم» است.

الف) مشمولان قانون پیشگیری و مقابله: عبارت «هر شخص حقیقی یا حقوقی» در صدر ماده واحده، نشانگر آن است که قانون‌گذار، ارتکاب عمل مجرمانه صدرالذکر را از هیچ شخصی نمی‌پذیرد. برخلاف قانون حمایت که در ماده ۲۳ آن از «هرکس» استفاده شده و به‌لحاظ حقوقی فقط شخص حقیقی را شامل می‌شود

با توجه به تبصره ۶ ماده‌واحد «در صورت استفاده از آثار متقلبانه موضوع این قانون توسط اعضای هیئت‌علمی، دانشجویان، کارکنان اداری و طلاب، ضمن سلب هرگونه امتیاز مادی یا معنوی مترتب بر آن و ملغی‌الایر بودن هرگونه مدرک تحصیلی، پایه، مرتبه علمی، رتبه یا عناوین مشابه علمی، به تخلفات نام‌برندگان، حسب مورد توسط هیئت‌های انتظامی اعضای هیئت‌علمی، هیئت‌های رسیدگی به تخلفات اداری، کمیته‌های انضباطی دانشجویان یا داسرا و دادگاه ویژه روحانیت رسیدگی» می‌شود.

در متن ماده‌واحد قانون پیشگیری گفته شده که اقدام هر شخص حقیقی یا حقوقی در تولید و عرضه اثر به نام دیگری، هنگامی جرم است و قابلیت پیگرد دارد که «به قصد انتفاع و به‌عنوان حرفه یا شغل» باشد. با این قید، هرگاه شخصی که همه یا بخشی از اثر را برای این پدید می‌آورد که به نام غیر عرضه و منتشر شود و در اصطلاح سایه‌نویس است، قصد انتفاع نداشته باشد، بلکه به زبان حقوقی تبرعاً و به رایگان چنین کند یا شغل و حرفه او سایه‌نویسی نباشد، بلکه به‌طور مقطعی (چند ماهه) یا موردی یا تفننی دست به سایه‌نویسی بزند، اقدام او را اعم از آنکه شخص حقیقی باشد یا حقوقی نمی‌توان جرم دانست.

از دیدگاه کیفری و جرم‌شناسی سایه‌نویسی، اگر سایه‌نویسی را یک «جرم» بشماریم، طبق ماده ۱۲۲ قانون مجازات اسلامی (مصوب ۱۳۹۲/۲/۱) امکان تصور «شروع به جرم» درباره آن ممکن است و به همین کیفیت، امکان معاونت در اقدام به این عمل نیز وجود دارد، چنان‌که در تبصره ۱ قانون پیشگیری و مقابله با تقلب در تهیه آثار علمی» (مصوب ۱۳۹۶/۵/۳۱) گفته شده: «معاونت در جرائم موضوع بندهای ۱ و ۲ مستوجب حداقل مجازات مقرر می‌باشد». ماده ۱۲۶ قانون مجازات اسلامی، اشخاصی را که می‌توانند «معاون» باشد به تفصیل بیان کرده است. با وجود این، در قانون پیشگیری و مقابله با تقلب در تهیه آثار علمی (مصوب ۱۳۹۶/۵/۳۱) به موضوع شرکت در جرم سایه‌نویسی اشاره صریح نشده، اما از عبارت «مرتکب یا مرتکبان» که در متن ماده واحد به‌کاررفته می‌توان برداشت کرد هر شخص که در سایه‌نویسی شریک باشد، طبق این قانون مجرم است و بر طبق ماده ۱۲۵ قانون مجازات اسلامی مجازات می‌شود.

به‌لحاظ حقوقی، برای آن‌که شخصی عنوان «سایه‌نویس» یا «نویسنده دروغین» یابد، باید چه به‌لحاظ «حکمی» و چه به‌لحاظ «موضوعی» به مجرمانه بودن «سایه‌نویسی» آگاه باشد. طبق ماده ۲ قانون مدنی ایران که حقوق‌دانان به آن انتقاد دارند (کاتوزیان ۱۳۷۶، ج ۱: ۳۹۷): «قوانین ۱۵ روز پس از انتشار، در سراسر کشور لازم‌الاجرا است، مگر آنکه در خود قانون، ترتیب خاصی برای موقع اجرا مقرر شده باشد». با این وصف، پذیرش جهل به قانون و مقرراتی که درباره مجرمانه بودن سایه‌نویسی وجود دارند، پذیرفته نیست. درباره سایه‌نویسی یا به‌طور عام، بدرفتاری علمی، بسیاری از افراد با آنکه می‌دانند این موضوع، در مفهوم عام آن، غیرقانونی است، اما نمی‌دانند که برای نمونه، سایه‌نویسی هم مشمول این حکم است و به تعبیر حقوقی، در این خصوص، با «جهل موضوعی» مواجه هستند.

اگر موضوع سایه‌نویسی، یک نرم‌افزار است که موضوع «قانون حمایت از حقوق پدیدآورندگان نرم‌افزارهای رایانه‌ای» (مصوب ۱۳۷۹/۱۰/۴) قرار می‌گیرد یا ترجمه یا اثر صوتی است که موضوع قانون «ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی» (مصوب ۱۳۵۲/۱۰/۶) شمرده می‌شود، وضعیت سایه‌نویس

نرم افزار یا ترجمه یا اثر صوتی، همانند وضعیت سایه نویسی است که متن تألیفی را آفریده است و شکایت او در ذیل عنوان شاکی خصوص، همان سرانجامی را دارد که درباره سایه نویسی اثر تألیفی گفته شد.

بحث و نتیجه گیری

در این مقاله، ضمن تبیین مفهوم سایه نویسی و برداشت‌های متفاوتی که از آن وجود دارد، این رفتار از دیدگاه حقوق مالکیت فکری بررسی شده و مشخص شد که سایه نویسی فقط به «نگارش» و «نوشتن» محدود نمی‌شود و همه شاخه‌های حقوق مالکیت فکری را در بر می‌گیرد. از سوی دیگر، با دقت در ارکان سایه نویسی، روشن شد که سایه نویسی همواره شخص حقیقی نیست، بلکه به لحاظ نظری و عملی، شخص حقوقی و با توسعه نگاه، حتی شخص مجازی نیز می‌تواند سایه نویسی کند.

افزون بر این، در تجزیه و تحلیل یافته‌های به دست آمده، آشکار شد که مواردی مانند «ویراستاری»، «ترجمه»، «همکاری پژوهشی»، «مشاوره» و «سفارش اثر» می‌توانند موجب ادامه رفتار غیرعلمی سایه نویسی شوند، اما چون قوانین و مقررات دانشگاهی و غیردانشگاهی ایران نتوانسته‌اند به درستی مرز میان این فعالیت‌ها و سایه نویسی را مشخص کنند، سایه نویسان با بهره‌مندی از گریزگاه‌های قانونی همچنان به فعالیت خود ادامه می‌دهند و قانون پیشگیری و مقابله با تقلب در تهیه آثار علمی که جدیدترین قانون در این زمینه است نیز نتوانسته از رشد سایه نویسی در ایران جلوگیری کند. آنچه در ادامه گفته خواهد شد، پس از بحث در یافته‌های پژوهش، مواردی است که از نگاه نگارنده برای مقابله با سایه نویسی پیشنهاد می‌شوند.

در موضوع‌های مرتبط با جرم، همواره به مسئله «بازدارندگی»^۱ و پیشگیری توجه شده است. گاه اگر مرتکب سایه نویسی بداند که آنچه انجام می‌دهد، تخلف یا جرم است به طور یقین از انجام آن خودداری خواهد کرد. آموزش درست و توضیح مقررات مربوط به تقلب علمی و ارائه موارد و مصادیق این موضوع، از راه‌های پیشگیری با این پدیده توسط کسانی است که ندانسته مرتکب سایه نویسی یا سرقت علمی می‌شوند.

ارتباط و شناختی که در آموزش مجازی میان دانشجو و همکلاسی‌های او از یک سو و با استادان و مسئولان محل تحصیل (دانشگاه، دانشکده یا کالج) از سوی دیگر ایجاد می‌شود، امکان سوءظن به وقوع سایه نویسی و پیگیری آن را بیشتر از حالتی می‌کند که آموزش به شکل مجازی انجام می‌شود و نه دانشجویان و نه مسئولان ذی‌ربط ارتباط چندانی با هم ندارند و از وضعیت و شخصیت یکدیگر آگاهی اندکی دارند. از این رو، پیشگیری و مقابله با سایه نویسی در آموزش‌های مجازی سخت‌تر است و به دقت‌ها و ابزارهای بیشتری نیاز دارد.

قانون فرصت تحصیلات عالی^۲ احراز هویت واقعی اشخاصی را که در دوره‌های آموزش عالی نام نویسی می‌کنند بر عهده کارگزاری‌های تأیید منطقه‌ای^۱ گذاشته است (Hill, 2010). این کارگزاری‌ها باید تأیید

1. Deterrence

2. The Higher Education Opportunity Act

کنند، شخصی که نام‌نویسی می‌کند دقیقاً همان شخصی است که در کلاس‌های مجازی حاضر می‌شود و تکالیف دانشجویی را انجام می‌دهد. برای نمونه، نسخه ۲۰۱۲ کتابچه منابع کالج‌ها مربوط به کمیسیون کالج‌های انجمن جنوبی کمیسیون مدارس و کالج‌ها^۲ در بند استاندارد ۴-۸-۱ می‌گوید: «مؤسسه‌ای که آموزش از راه دور یا مکاتبه‌ای^۳ ارائه می‌دهد، باید اثبات کند دانشجویی که در یک برنامه یا دوره درسی از راه دور یا مکاتبه‌ای نام‌نویسی کرده، همان دانشجویی است که [واقعاً] در این برنامه یا دوره شرکت کرده و آن را به پایان برده است...؛ آن هم از طریق روش‌هایی که به اختیار مؤسسه واگذار می‌شود؛ مانند: الف) تأمین کد ورودی و لاگین، ب) برگزاری آزمون‌های تحت نظارت و مراقبت و پ) بهره‌گیری از سایر فناوری‌ها و روش‌هایی که به‌طور دقیق هویت دانشجو را احراز می‌کنند» (Fisher et al., 2015). البته هنگامی که احراز هویت دانشجو از طریق نرم‌افزار و ارائه چند پرسش انجام می‌گیرد، چندان نمی‌توان به نتایج آن اعتماد کرد، زیرا امکان تقلب و فریب نرم‌افزار همچنان وجود دارد، حتی اگر چنین پرسش‌های در وقایع زمانی متعدد تکرار شوند. از این رو، پیشنهاد شده که از روش‌هایی مطمئن‌تر به شرح زیر برای احراز هویت واقعی دانشجو و تصنعی نبودن آن استفاده شود تا راه بر سایه‌نویسان نیز بسته شود. در واقع، مشکل این است که سایه‌نویس حتی در آموزش‌های غیرمجازی و حضوری می‌تواند از طریق نرم‌افزار تکالیف دانشجو را برای او انجام دهد و سپس دانشجو آنها را به‌عنوان تکالیفی که خودش انجام داده ارائه دهد. از این رو، روش‌های جدیدی با عنوان «نظام‌های مدیریت آموزش»^۴، مانند «کانواس»^۵، «بلاک‌بورد»^۶ یا «موودل»^۷ ایجاد شده‌اند که هرچه بیشتر احراز هویت واقعی فردی را که تکالیف دانشجویی را انجام می‌دهد، امکان‌پذیر کند.

اکثر دانشجویان از آن رو از منابع به‌گونه‌های نامناسبی که «تقلب علمی» نامیده می‌شود، استفاده می‌کنند که یاد نگرفته‌اند چگونه باید از آنها به شکل مناسب بهره ببرند. از این رو، مواردی مانند وصله‌نویسی یا سرقت علمی را نباید به‌عنوان یک موضوع غیراخلاقی، عمدی یا فریبکارانه محکوم کرد (Pecorari, 2003)، از این نظر، رو آوردن دانشجویان به چنین رفتارهایی را نباید عامدانه و اختیاری شمرد (Stockall & Villar Cole, 2016).

لیلیس و ترنر به دشواری‌هایی که دانشجویان هنگام ورود به دانشگاه در پژوهش و نگارش با آن روبه‌رو هستند، اشاره و اظهار داشته‌اند که مسئولان دانشگاه درباره برنامه‌های آموزشی خود، شفافیت و ابهام نداشتن را مفروض می‌دانند، در حالی که نزد دانشجویان چنین تصویری وجود ندارد (Lillis & Turne, 2001).

1. Regional accrediting agencies
2. Southern Association of Colleges and Schools Commission on Colleges (SACSCOC)
3. Distance or correspondence education
4. Learning Management Systems (LMS)
5. Canvas
6. Blackboard
7. Moodle

بسیاری از دانشجویان مشکلی در نوشتن متن‌های ندارند، اما هنگامی که باید خود را تابع یک شیوه یا روش خاص در نوشتن متون و نتایج پژوهش‌های دانشگاهی کنند با سردرگمی روبه‌رو می‌شوند (Lea & Street, 1998) و اعتماد به نفس خود در انجام یک کار علمی را از دست می‌دهند. و در این وضعیت، پناه بردن به سرقت علمی یا سایه‌نویسی یکی از راه‌های حل مشکل است. پیشنهاد شده برای پیشگیری و مقابله با سایه‌نویسی می‌توان این اقدامات را انجام داد: دادن تکالیف بیشتر، توزیع به‌موقع جزئیات تکلیف و اطمینان از ایمن بودن این جزئیات از طریق رمزگذاری یا روش‌های دیگر و استفاده از «راه‌حل‌های تله‌ترفند»^۱ برای به دام انداختن دانشجویان متخلف» (O'Malley & Roberts, 2011).

پیشنهاد‌های عملی

مقابله با سایه‌نویسی، خواه همچون یک تخلف و خواه به‌مثابه یک جرم، مانند مبارزه با هر تخلف یا پدیده مجرمانه دیگر در دو سطح پیشگیری از وقوع، و کیفر دادن مرتکب انجام می‌گیرد. با پذیرش این موضوع، پیشنهاد‌های زیر برای مقابله و پیشگیری با این پدیده درخور ذکر هستند:

۱. از آنجا که استادان دانشگاه‌ها - در مفهوم کلی - بیش از همه با پدیده بدرفتاری علمی و گونه‌های آن، یعنی سرقت علمی و سایه‌نویسی سروکار دارند، آموزش راه‌های کشف و نیز پیشگیری از این موضوع‌ها و همچنین بازآموزی ابزارهای قانونی و انتظامی با متخلفان می‌تواند از مهم‌ترین راهکارها برای مقابله با بدرفتاری علمی در سطح دانشگاهی باشد.
۲. در این باره چندی است یک بلاگ با نشانی <https://pap.blog.ir> با عنوان «استادان علیه تقلب»^۲ از سوی برخی از استادان دانشگاه‌های ایران راه‌اندازی شده است. در صفحه نخست این بلاگ آمده است: «این بلاگ به همت تعدادی از استادان دانشگاه‌های کشور ایجاد شده است و هدف آن، مبارزه با تخلف و تقلب علمی در دانشگاه‌ها چه از سوی دانشجویان و چه از سوی اعضای هیئت‌علمی است. متأسفانه ما شاهد گسترش حرکت‌های غیراخلاقی در فضای علمی کشور هستیم که با انگیزه‌هایی چون اخذ مدرک، پذیرش یا ارتقای مرتبه‌ی دانشگاهی انجام می‌شوند».
۳. باید در استادان این قابلیت تقویت شود که «رویکرد مبتنی بر مجازات» را کنار بگذارند و آموزش نوشتن و شیوه پژوهش را در فرایند یادگیری وارد کنند و همچنین راه‌هایی را برای تفهیم شیوه‌های مناسب استفاده از منابع به دانشجویان بیابند (Lines, 2016).
۴. ضروری است در مقررات دانشگاهی، به‌ویژه آیین‌نامه انضباطی دانشجویان و آیین‌نامه رسیدگی به تخلفات اعضای هیئت‌علمی، به‌صراحت قید شود که سایه‌نویسی یکی از گونه‌های بدرفتاری پژوهشی است و حدود و ثغور آن مشخص شده، تعریف دقیق شود.

۵. از آنجا که قانون پیشگیری و مقابله با تقلب در تهیه آثار علمی به‌درستی نمی‌تواند از گسترش موارد شایع سایه‌نویسی جلوگیری کند و مانع از فعالیت سایه‌نویسان شود، تجدید نظر کلی در متن این قانون بایسته است.
۶. لازم است موارد پیگیری‌شده سایه‌نویسی که به اعمال مجازات‌های انتظامی درباره دانشجویان، اعضای هیئت‌علمی و پژوهشگران منجر شده، در نشریات ذی‌ربط وزارت عتف یا وزارت بهداشت درمان و آموزش پزشکی منتشر شوند تا موجب آگاهی و تنبیه درباره سایه‌نویسی و عواقب قانونی و انضباطی آن شود.
۷. ضرورت دارد به استادان راهنما و مشاوران پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد و دکتری اعلام شود که کشف سایه‌نویسی فقط دانشجویان را درگیر ماجرای بدرفتاری علمی نمی‌کند، بلکه ممکن است به دلیل تساهل یا کم‌کاری آنان را نیز با مشکل مواجه کند. از این رو، لازم است در تأیید پایان‌نامه‌ها دقت علمی بیشتری کنند. اصلاح آیین‌نامه انضباطی اعضای هیئت‌علمی و تصریح به این موارد نیز در این باره کارگشا خواهد بود.
۸. دانشگاه‌ها باید خودسانسوری و پنهان‌کاری درباره سایه‌نویسی را کنار بگذارند و در راستای شفاف‌سازی آمارهای مربوط به این موضوع را در نشریات و سامانه‌های مربوط منتشر کنند.
۹. سازمان‌های متصدی ارزیابی بدرفتاری علمی باید رتبه‌بندی دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی را بر پایه میزان سایه‌نویسی و به‌طور کلی بدرفتاری علمی هر ساله منتشر کنند تا هم عامل تشویق باشد و هم عامل تنبیه.
۱۰. برای آنکه دانشگاهیان و اهل پژوهش با حوزه‌های کیفی و بازپرسی درگیر نشوند و پای اهل پژوهش به این مراکز باز نشود و از این طریق اعتبار مدارک علمی مخدوش نشود، بهتر است با همکاری وزارت عتف و وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، ترتیبی برای بررسی جرائم مرتبط با سایه‌نویسی در دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی و بیرون از دادسراها و دادگاه‌ها اندیشیده شود.
۱۱. اینکه بسیاری از سایه‌نویسان و مشتریان آنها از اخلاق‌های پژوهش آگاه هستند و باز هم به این کار اقدام می‌کنند، نشان می‌دهد که تکیه بر اخلاق پژوهش و تشکیل «کمیته‌های اخلاق در پژوهش»، اثری در کاهش سایه‌نویسی نخواهد داشت و ضرورت دارد با وضع قواعد انضباطی و کیفی قاطع و لازم برای اجرا با این بدرفتاری علمی رویارویی کرد.

فهرست منابع

- آقایی، حسین (۱۳۹۶). *سایه‌نویس و نانویسنده*. سرزمین هنر.
- ارسطویی، علی (۱۳۹۸). *سایه‌نویس‌ها (ghostwriters) چگونه به ما کمک می‌کنند؟ دسترسی در آدرس: virgool.io/@aliarastoue*
- اسدی، سعید (۱۳۹۳). *بدرفتاری علمی و رابطه آن با فعالیت‌های آموزشی و پژوهشی*. کتاب ماه کلیات، ۱۳-۹، (۲)، ۱۷.

امیری، محمدرضا (۱۳۸۳). همکاری در تألیف: شیوه‌ها و مزایای آن. کتاب ماه کلیات، ۷(۱۲)، ۳۲-۳۵.
جمالی، محمدرضا (۱۳۹۱). سرقت علمی، نسبت دادن آفرینش یک اثر به فردی دیگر است. خبرگزاری
ایبنا، ۱۳۹۱/۲/۱۵.

حسینی بوشهری، هاشم (۱۳۹۴). پژوهشگران از سایه‌نویسی پرهیز کنند/ پژوهش‌ها بر مبنای تولید علم و
نوآوری باشد. rasanews.ir.

خسروی، فریبرز (۱۳۹۹). یادداشت سردبیر: از سایه‌نویسی تا جعل عمیق (۱). فصلنامه مطالعات ملی
کتابداری و سازمان‌دهی اطلاعات، ۳۱(۳)، ۷-۱۱.

دادخواه، مهدی و لگزین، محمد (۱۳۹۶). سوء رفتاری علمی به نام مقاله‌سازی. مجله دانشگاه علوم
پزشکی رفسنجان، ۱۶(۳)، ۲۸۳-۲۹۰.

رجب‌زاده عصارها، امیرحسین (۱۳۹۶). آیا خدمات ترجمه و مشاوره آماری، سایه‌نویسی است.
samimnoor.ir/view/fa/articleview/

رحیمی، ماریه و رحمت‌ا... فتاحی (۱۳۷۸). بررسی وضعیت همکاری علمی اعضای هیئت‌علمی در چهار
حوزه موضوعی در دانشگاه فردوسی مشهد. فصلنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی، ۱۱(۲)، ۹۵-۱۲۰.

رسولی، بهروز؛ مختاری اسکی، حمیدرضا؛ نبوی، مجید؛ نبی‌مبیدی، مرتضی، نظری، مریم و علیدوستی،
سیروس (۱۳۹۴). بررسی عوامل مؤثر بر کسب‌وکار سایه‌نویسی در پایان‌نامه‌ها و رساله‌های
تحصیلات تکمیلی در ایران» (طرح پژوهشی)، پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران، تهران.

سازمان جهانی مالکیت فکری (۱۳۹۸). درآمدی بر کپی‌رایت و حقوق وابسته (صفر بیگ‌زاده، مترجم)،
تهران، کلک صبا.

سمیعی گیلانی، احمد (۱۳۹۵). نگارش و ویرایش، تهران، سمت.

سمیعی، احمد (۱۳۷۳). جایگاه ویرایش در صنعت نشر، ضرورت‌ها و نیازها. سروش، ۱۶(۷۲۰).

صفوی، کوروش (۱۳۷۱). ویرایش آداب تعریف‌نشده. صنعت چاپ، ش ۱۱۴.

کاتوزیان، ناصر (۱۳۷۶). قواعد عمومی قراردادها، ج ۱، تهران، به‌نشر.

کاظمی، عباس و اصغری، زهرا (۱۳۹۸). نگاهی به پدیده پایان‌نامه‌نویسی در ایران: سیاست‌گذاری‌ها و
زمینه‌های امکان. نشریه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی، ۲۵(۴)، ۱-۲۲.

کسرابی، عرفان (۱۳۹۵). حراج پایان‌نامه در میدان انقلاب. روزنامه شرق، ش ۲۶۹۳ (۱۳۹۵/۷/۸).

Bernardi, R. A., Larkin, M.B., Labontee, L.A., Lapierre, R.A. & Morse, N.C. (2012).
Classroom cheating: Reasons not to whistle-blow and the probability of whistle-

- blowing. *Research on Professional Responsibility and Ethics in Accounting*, 16, 203–233.
- Campbell, C. R., Owens Swift, C. and Denton, L. (2000), Cheating Goes Hi-tech: Online Term Paper Mills. *Journal of Management Education*, 24 (6).
- Elliott, Carl and Landa, Amy Snow (2010). What's Wrong With Ghostwriting? *Bioethics* (online), 24(6).
- Fisher, E., Mcleod, A., Savage, A. & Simkin, M.G. (2015), Ghostwriters in the cloud. *Journal of Accounting Education*, 34(1).
- Hammer, G. (1976). How to exorcise academic ghostwriting. *Phi Delta Kappan*, 57(5), 328–330.
- Hart, R. L. (2000). Co-authorship in the academic library literature: survey of attitudes and behaviors. *Journal of Academic Librarianship*, 26 (5).
- Hawley, C. S. (1984). The thieves of academe: Plagiarism in the university system. *Improving college and university teaching*, 32 (1).
- Hill, C. (2010). A Chink in Our Armor: Can Technology Provide a True Online Proctored Exam? In *Promoting academic integrity. in online education*.
- Lea, M., and Street, B. (1998). Student Writing in Higher Education: An Academic Literacies Approach. *Studies in Higher Education*, 23 (2).
- Levy, E. S. & Rakovski, C. C. (2006). Academic Dishonesty: A Zero Tolerance Professor and Student Registration Choices. *Research in Higher Education*, 47 (6).
- Lillis, T. & Turner, J. (2001). Student Writing in Higher Education: Contemporary Confusion, Traditional Concerns. *Teaching in Higher Education*, 6 (1).
- Lines, L. (2016). Ghostwriters Guaranteeing Grades? The Quality of Online Ghostwriting Services available to tertiary students in Australia. *Teaching in Higher Education*, DOI: 10.1080/13562517.2016.1198759.
- Luckerson, V. (2013). Can You Go to Jail for Impersonating Someone Online? *Time*.
- McCabe, D. L. (2005). Cheating among College and University Students: A North American Perspective. *International Journal for Educational Integrity*, 1(1).
- McCabe, D. L., Butterfield, K. D., & Trevino, L. K. (2006). Academic dishonesty in graduate business programs: Prevalence, causes and proposed action. *Academy of Management Learning & Education*, 5 (3).
- O'Malley, M. J. and Roberts, T. S. (2011). Plagiarism in Science Education: Preventing Cheating via Online Auctions. In *Proceedings of the Australian Conference on Science and Mathematics Education 2011*, 28–30 September, edited by M. Sharma, Sydney, Uniserve Science. 121 *et seq.*
- Pecorari, D. (2003). Good and Original: Plagiarism and Patchwriting in Academic Second-Language Writing. *Journal of Second Language Writing*, 12(4), 317–345.
- Rodan, P. (2004). A Modest Victory for Academic Values: The Demise of David Robinson. *Australian Universities' Review*, 46 (2).

- Sankalp, Yadav et al. (2018). Ghostwriters in the Scientific World. *The Pan African Medical Journal*, 2018, 30 (available online at: panafrican-med-journal.com/content/article/30/217/full/).
- Schaefer, T., Barta, M. & Pavone, T. (2009). Student Identity Verification and the Higher Education Opportunity Act: A faculty perspective. *Instructor*, 59.
- Sims, R. (1993). The Relationship between Academic Dishonesty and Unethical Business Practices. *Journal of Education for Business*, 68 (4).
- Singh, S. & Remenyi, D. (2016). Plagiarism and Ghostwriting: The Rise in Academic Misconduct. *South African Journal of Science*, 112(5/6), 7. <https://doi.org/10.17159/sajs.2016/20150300>
- Spinak, E. (2013). Ethical Editing – Ghostwriting is An Unhealthy Practice. *blog.scielo.org*.
- Stearns, L. (1992). Copy Wrong: Plagiarism, Process, Property, and the Law. *California Law Review*, 80(2), 513- 553.
- Stockall, N. and Villar Cole, C. (2016). Hidden Voices: L2 Students' Compensatory Writing Strategies. *Teaching in Higher Education*, 21 (3).
- Wallace, M. J. and Newton, P. M. (2014). Turnaround Time and Market Capacity in Contract Cheating. *Educational Studies*, 40 (2).
- Yadav, S. and Rawal, G. (2018). Ghostwriters in the Scientific World", in *Pan African Medical Journal*, 30, 217.

Evaluation of Ghostwriting of Academic Texts from the Perspective of Intellectual Property Standards in Iran

Safar Beyg Zadeh ¹

Assistant Professor of Information Technology Management, Iran Science and Technology Research Institute (IranDac)

Abstract

Scientific misconduct is an acute problem in the research environment of the country, which has different species such as plagiarism and ghostwriting. Ghostwriting has expanded dramatically in Iran in recent years and has been accused by numerous individuals from various groups, from academics to clerics.

This has particularly alarmed academic and scientific institutions in Iran and has led Iran's legislator to pass the Prevention and Coping of Academic Fraud in the Preparation of Academic Texts Act (2017), despite some intellectual property laws, such as the Protection of The Rights of Authors and Composers Act (1969). But is ghostwriting actually an academic problem, and can national regulations in Iran, including the fore-looking Acts, counter ghostwriting and prevent it? Or at least stop its growth? In this study, by referring to library and legal documents, the literature of the subject has been investigated as much as possible and then, according to the criteria of intellectual property, and the valid regulations in Iran, based on analytical-descriptive method, while providing a legal definition of ghostwriting, different aspects of this research misconduct have been explained and legal answers to the questions have been given. The study showed that contrary to the provisions of Note 5 of the Prevention and Coping of Fraud in the Preparation of Scientific Works Act (2017), measures such as editing, research collaboration or translation, which have been considered as exceptions to ghostwriting and scientific misconduct, can be precisely the example of ghostwriting and therefore, this Act cannot prevent ghostwriting in practice. Also, the difference between scientific misconduct in the Protection of The Rights of Authors, Composers and Artists Act (1969) with what is seen in the Prevention and Coping of Fraud in the Preparation of Scientific Works Act (2017) was explained from a legal perspective and at the end of the article, according to the findings of the study, some suggestions have been presented for preventing and countering ghostwriting.

Keywords: Academic Misconduct, Academic Research, Copyright, Ghostwriting, Intellectual Property Law, Iran, Laws and Regulations